

Muinaisten puutarhojen menneisyyttä kaivamassa

Teija Alanko: *Malva ja mulperi – Paimintoja entisaajan puutarhoista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2018.

Teija Alanko käsittelee *Malva ja mulperi* -kirjassaan suomalaisia puutarhakulttuuria 1400-luvun luostaripuutarhoista 1700-luvun hyödyn aikakauden kautta 1800-luvun Kaisaniemen kasvitieteelliseen puutarhaan. Kirjan puutarhat keskittyvät Alangon tutkimuskohteiden mukaan lähinnä Lounais- ja Etelä-Suomeen.

Varhaisimpien puutarhojen menneisyys häipyä historian hämärään, kuten kaikki muutkin vanhat asiat. Perinteisillä historiantutkimuksen menetelmillä voidaan kirjallisista lähteistä selvittää paljon mielenkiintoisia asioita, vaikka tarkkoja merkintöjä, kuten kuvauksia puutarhoista, luetteloita puutarhassa kasvatetuista kasveista tai puutarhaan tilatuista taimista, ei olekaan säilynyt kovin paljon nykypäiviin asti. Kaikkein vanhimmista historian kerrostumista saadaan tietoa vain arkeologian avulla. Kasviarkeologiset löydöt paljastavat alueen puutarhaviljelystä paljon todellisempia tietoja kuin kirjallisista lähteistä voidaan selvittää.

Alanko on koulutukseltaan kasviarkeologia ja biologi. Hän on tutkinut vanhojen puutarhojen ja hyötykasvien viljelyn historiaa aina 1400-luvulta alkaen ja selvittänyt puutarhojen kasvillisuutta myös maakerrostumista löytynei-

den arkeologisten kasvijäänteiden perusteella. Hän on toiminut Turun yliopistossa *postdoc*-tutkijana vuodesta 2017 alkaen.

Valistunut sivistyneistö kiinnostui puutarhanhoidosta

Satoja vuosia sitten puutarhanhoidosta innostuneet sivistyneet kansalaiset verkostoituivat keskenään. Puutarhakasvien kasvatuksesta sekä uusien kasvien kokeiluista kerrottiin tutuille kirjeissä ja niistä kirjoitettiin muistiinpanoja päiväkirjoihin. Kartanoiden ja papiloiden puutarhoista taimet ja pistokkaat levisivät vähitellen myös lähiympäristön pihoihin, mutta säätyläisten tekemät muistiinpanot eivät kuitenkaan kerro juuri mitään tavallisen kirjoitustaidottoman kansan harjoittamasta puutarhaviljelmästä.

Kirjallisia tietoja puutarhoista on vasta varsin myöhäisiltä ajoilta. Kattavia lajiluetteloita puutarhan istutuspäiväkirjoista ja muita kirjallisia lähteitä puutarhojen kasvillisuudesta on säilynyt Ruotsista ja Suomesta jo 1600-luvulta lähtien, mutta vain harvoista puutarhoista. Tämän ajan kasviluetteloista ei aina voida aivan varmasti päätellä, mistä kasvilajista oli oikeasti kyse, sillä kasvinimistö alkoi selkiytyä vasta Carl von Linnén aikana 1700-luvulla. Suomesta tarkkoja kasviluetteloita on Mäntsälän Frugårdin kartanon puutarhasta, jonka istutuksista on säilynyt yksityiskohtaisia muistiinpanoja vuodesta 1745 lähtien.

Alanko esittelee kirjassaan yli 50 vanhaa hyötykasvia, joita on viljelty mausteina, lääkekasveina tai värikkäinä. Vanhojen puutarhojen kasveista useimmat tunnetaan nykyisin kestävinä perinnekasveina tai jopa lähiluontoon villiintyneinä ja vakiintuneina kulttuurikasveina.

Kaikkein varhaisimmista puutarhoista voidaan saada tietoa kasviarkeologian eli arkeobotanikan keinoilla tutkimalla maanäyteistä löytyviä kasvijäänteitä. Kaikesta kasveista ei kuitenkaan ole jäänyt säilyviä osia, jos kasvi ei

ole kukkinut ja tuottanut hedelmiä. Esimerkiksi kovakuoriset kasvien hedelmät, kuten pähkinät ja pähkylät, sekä siemenet ja siitepölyt säilyvät sopivissa olosuhteissa maakerroksissa hyvin vuosisatojen ja jopa vuosituhansien ajan, ja niiden perusteella on mahdollista määrittää kasveja usein lajin tai ainakin suvun tarkkuudella.

Hyödyn aikakausi innosti puutarhanhoitoon

Alanko esittelee kirjassaan Suomen vanhimpia tunnettuja puutarhoja, joiden kautta tietämys puutarhanhoidosta alkoi levitä maahamme aluksi suureen tarpeeseen tulleiden lääkekasvien ja hyötykasvien kasvatuksena. Myöhemmin myös koristekasveiksi Suomeen tuodut perennat, pensaat ja puut levisivät samaa reittiä.

Naantalın birgittalainen luostari perustettiin 1440-luvulla, Kuusiston piispanlinna oli ollut käytössä jo 1200-luvun lopulta alkaen, ja Turun linnan puutarha on mainittu vuodesta 1463 alkaen kirjallisissa lähteissä. Kaivauksissa näistä on löydetty hyötykasvien jäänteitä, Kuusistosta esimerkiksi jäänteitä hampusta ja humalasta, mutta sieltä on löydetty myös ruusun siemeniä.

Ruotsin kuningaskunnan Turku oli yllättävän vilkas kasvitieteen keskus, Alanko kertookin kiinnostavasti esimerkiksi Turun akatemian opettajina toimineiden merkittävien tutkijoiden ja tutkimusmatkailijoiden, kuten Elias Tillandzin ja Pehr Kalmin, perustamista puutarhoista ja niissä kasvatetuista uusista kasveista. Lääketieteen professori Tillandzin 1670-luvulla perustama Turun akatemian puutarha oli myös nykyisen Helsingin yliopiston Kaisaniemen kasvitieteellisen puutarhan edeltäjä. Tillandz julkaisi Turun seudun kasveista *Catalogus plantarum* -teoksen, jossa mainitaan ainakin 188 puutarhoissa kasvatettavaa lajia. Taloustieteen professori Pehr Kalm toi Turkuun paljon kasveja kaukaa Euraasiasta ja Pohjois-Amerikan

tutkimusmatkoiltaan hyödyn aikakaudella 1700-luvulla. Suurin osa Kalmin Turussa kokeilemista Pohjois-Amerikan kasveista palettui pakkastalvina, mutta kolme kestävää lajia kotiutui suomalaisiin puutarhoihin: aitaorapihlaja, tuoksuvatukka ja säleikkövilliini.

Tärkeitä puutarhanhoidon innostuksen levittäjiä olivat suurten kartanoiden puutarhat ja myöhemmin myös pappilat eri puolilla Suomea. Hyvänä esimerkkinä uusista viljelykasveista on peruna, jota kasvatettiin Suomessa ehkä ensimmäisenä Inkoon Fagervikin ruukinkartanon puutarhassa jo 1730-luvulla.

Alanko mainitsee tärkeinä kasuksina erityisesti Suitian kartanon Siuntiossa, Frugårdin kartanon Mäntsälässä, Fagervikin kartanon Inkoossa, Jokioisten kartanon Hämeessä, Mustion ruukinkartanon Karjaalla ja Träskendan Essoossa. Kun Turun akatemia siirrettiin Turun palon jälkeen Helsinkiin vuonna 1828, Kaisaniemen rakennettiin kasvitieteellinen puutarha kasvihuoneineen. Kaisaniemestä tuli merkittävä puutarhakulttuurin keskus, jonne saatiin paljon uusia kasveja muun muassa Pietarista ja Tartosta.

Ruotsin ensimmäinen orange-ri eli kasvihuone oli rakennettu jo 1560-luvulla nykyisen Kungsträdgårdenin alueelle pääkaupunkiin Tukholmaan. Kasvihuone oli tarkoitettu nimensä mukaan muun muassa pomeranssi- ja sitruunapuiden kasvattamiseen. Suomen ensimmäinen orangeri oli Turussa hovioikeuden presidentti Jöns Kurckin puutarhassa ehkä jo 1600-luvulla. Varsinaisesti kasvihuoneita alettiin rakentaa vasta 1700-luvun hyödyn aikakaudella. Turun akatemian puutarhaan alettiin rakentaa kasvihuonetta vuonna 1769, mutta Fagervikin ruukinkartanoon sellainen oli rakennettu jo aikaisemmin.

Vuosisatojen kuluessa myös viljelykasvien nimet ovat ehtineet vakiintua sekä suomen että ruotsin kieleen. Etelä-Amerikan Andeilta alun perin tuotu peruna tunnettiin

aluksi nimellä päärynä, olihan se myös ruotsiksi *jordpäron* eli maapäärynä, joka puolestaan oli suora käännöslaina saksan sanasta *Erdbirne*. Eikä maapäärynä olisi mitenkään outo perunan nimenä nykyaikanaakaan, tunnetaanhan se Ranskassa nimellä *pomme de terre* eli maan omena.

Puutarhahistorian runsaudensarvi

Jokaisella puutarhalla ja myös puutarhurilla on oma erillinen historiansa, ja Alangon kirja sisältää yksityiskohtaista tietoa niistä kaikista. Välillä muinaisten puutarhojen, puutarhakasvien, puutarhataiteen harrastajien, uusien hyötykasvien kokeilijoiden, kasvitieteilijöiden ja muiden innostuneiden puutarhahaimisten elämän lukemattomat yksityiskohdat ja loputtomat vuosiluvut tuovat kertomukseen jopa sekavan vaikutelman. Laajan aihepiirinsä takia teksti koostuu hyvin monenlaisista tiedonsuista, ja aineiston jäsentely selkeästi luettavaksi kokonaisuudeksi on ollut melko vaativa tehtävä myös kirjoittajalle.

Teoksen yksityiskohtainen sisällysluettelo auttaa tietojen löytämisessä ja sen avulla voi jotenkin hahmottaa myös artikkeleiden sisältöä. Lisäksi kirjan lopusta löytyy suomenkielisten lajinimien mukaan järjestetty kasvihakemisto, jossa mainitaan myös tieteelliset nimet. Henkilöhakemistossa mainitaan nimen yhteydessä myös syntymä- tai kuolinvuosi tai molemmat. Kirjassa esiteltujen puutarhojen sijainnit on merkitty kartalle. Kaikki kirjan lähdeviitteet on luetteloidu artikkelien mukaan kirjan viiteluettelossa ja lisäksi järjestetty lähde- ja kirjallisuusluetteloon.

Kokeilin kirjan toimivuutta hahmoteoksena. Melko vaatimattomalla menestyksellä yritin löytää tietoja terttuseljasta (*Sambucus racemosa*), joka on alkujaan Keski- ja Etelä-Euroopan pensas, jota on kasvatettu koristekasvina suomalaisissa kartanoiden ja pappiloiden puutarhoissa jo keskiajalla.

Myöhemmin kasvi on hyvin ilmastoon sopeutuneena levinnyt lintujen mukana lähiluontoon, jossa se kasvaa täysin luonnonvaraisena. Terttuselja on monille tuttu pensas mutta vain harvat tietävät sen oikean nimen.

Aivan ensimmäisiä huomioita *Malva ja mulperi* -kirjasta on sen erittäin tyylikäs ja huoliteltu ulkoasu. Kauniin puutarhakirjan voi ottaa mielellään selailtavaksi ja luettavaksi. Kirjan ulkoasun suunnitellut Anne Kaikkonen on onnistunut sovittamaan hienosti yhteen Alangon valokuvaamat kasvi- ja puutarhakuvat, kuva-arkistojen historialliset mustavalkoiset valokuvat, Turun yliopiston Biodiversiteettiyksikön kasvimuseon herbaarionäytteistä valokuvatut kasvikuvat ja J. W. Palmstruchin vuonna 1807 julkaisemasta *Svensk Botanik* -teoksesta lainatut väripiirroksot.

Kuten jo kirjan nimessä mainitaan *Malva ja mulperi – Poimintoja entisajan puutarhoista* sisältää kertomuksia vanhan ajan puutarhoista. Se ei esitä kattavaa näkemystä Suomen puutarhojen historiasta ja varhaisen puutarhakulttuurin vaiheista, mutta se laajentaa suurella tietomäärällään hajanaisiin kirjallisiin lähteisiin perustuneita käsityksiä suomalaisten puutarhojen ja puutarhaviljelyn menneisyydestä.

Alanko on käyttänyt kirjansa pohjana omia tutkimuksiaan, jotka keskittyvät Etelä- ja Lounais-Suomen vanhojen puutarhojen historiaan. Todellisuudessa varhainen puutarhanhoito ei ole ollut näin voimakkaasti lounaaseen ja etelään painottunutta. Kun puutarhatutkimus edistyy, voisi olla mielenkiintoista saada tietoja myös Karjalankannaksen ja Laatokan alueen vanhoista puutarhoista – esimerkiksi Viipurin Monrepos'n kartanon, Sortavalan ja Käkisalmen seudun hovien sekä Valamon ja Konevitsan luostarisaarten puutarhoista. Käsitys Suomen puutarhahistorian varhaisista vaiheista monipuolistuisi huomattavasti, onhan näillä merkittäväillä historial-

lisen Karjalan puutarhoilla ollut paljon vaikutusta varsinkin itäisen Suomen puutarhakasvillisuuteen.

MATTIAS TOLVANEN

Kirjoittaja on biologi ja tietokirjankriitikko.